

Sonja TOMOVIĆ-ŠUNDIĆ*

POSTOJE LI VELIKE IDEJE ZBOG KOJIH TREBA UBIJATI?

Sažetak: U radu *Postoje li velike ideje zbog kojih treba ubijati?* analizira se Pekićevo tumačenje nacističke ideologije. Ukazuje se na fenomen totalitarne države, povezanost nasilja sa ideologijom i na smisao policijske torture. Posebno se preispituje uloga intelektualaca u vremenu uspona nacističke ideologije — sa ciljem da se obrazlože Pekićeve dominantne antropološke ideje, uvid u ljudsku prirodu, fenomenologiju zla i nasilja, koje se permanentno obnavlja u ljudskoj istoriji.

Ključne riječi: *ideje, ideologija, totalitarna država, ljudska priroda, nasilje*

Za razumijevanje Pekićevog političkog mišljenja od velikog značaja su romani „Kako upokojiti vampira” i „Godine koje su pojeli skakavci”, u kojima je ozbiljno postavio problem funkcionisanja totalitarnog sistema. Njegova namjera je da književno obrazloži smisao dvije velike totalitarne ideologije — nacizam i staljinizam, koje su obilježile XX vijek, sa ciljem da prikaže njihovo pogubno dejstvo na čovjeka. Što je još važnije, rafiniranim razmatranjem smisla ideologija koje su po njegovom mišljenju bitno uticale na modernu političku istoriju, napisao je djela nesumnjive estetske vrijednosti. Osnovna tema — posvećenost ispitivanju Zla u različitim formama, društvenom ili istorijskom planu, sa njegovim dejstvom na sudbine junaka, bitno je uticala na estetsku dimenziju njegove proze, besprekoran stil, izvanredna jezička i duhovna svojstva.

Sudeći po njegovim idejama uloga mita o vampiru ima veliki značaj u romanu „Kako upokojiti vampira”, i kao organizaciono vezivno tkivo

---

* Prof. dr Sonja Tomović-Šundić, Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka, Podgorica

teksta i kao univerzalni simbol Zla. Simbol „vampira” postaje realna činjenica, predstavlja politički mit, koji pripada samoj prirodi ideologije, obuzimajući svojim dejstvom sve njene pripadnike. Povampiruju se ideologije, ličnosti, predmeti, prostor, atmosfera vremena. Na neki način, svaki pripadnik ideologije doživio je ugriz „vampira” i sam postaje „vampir”, dobivši sposobnost, inicijaciju za dalje vršenje nasilja. Vođu nacista, Hitlera, Pekić naziva Vukodlak, što je najviši stepen u vampirskoj hijerarhiji. Prava opasnost od vampirizma je u tome što vampiri žrtvu mogu da pretvore u sebi sličnog demona, sijući Zlo u sve čega se dotaknu.

Pekić je nastojao da razori mit o dometima racionalističke misli zapadnoevropske filozofije. U prvom redu kritikuje Ničeovu filozofiju, natčovjeka, da bi suštinski razorio mit o ljudskoj civilizaciji. On urušava ideje na kojima se osniva evropska kultura od antičkih vremena, mit o umu kao vrhovnom arbitru ljudskog bića, mit o progresu ljudskog društva. Kao politički mit „vampir” je izmišljena ličnost, koja djeluje na individualnom ili kolektivnom planu, dok ideologije predstavljaju istorijske vampire, kadre da unište veliki dio čovječanstva. Kao metafora političkog mita, vampir je ovaploćenje sile Zla, njegova energija, koja se istorijski transformiše i mijenja, uzrokuje različite forme nasilja, ukida moralne norme, poništava ljudsko biće.

U romanu „Kako upokojiti vampira”¹, koji je sam autor definisao kao sotiju, srednjovjekovnu književnu vrstu sa fantazmagoričnim elementima i britkom satirom, uočavamo sve osobine književnog stvaralaštva koje čine Pekića jednim od najznačajnijih pisaca na južnoslovenskom prostoru. Koristeći nalaze fenomenološke estetike, za proučavanje romana „Kako upokojiti vampira” namjera nam je da pokažemo da se radi o slojevitoj prozi, u čijim se najdubljim slojevima razmatraju ključna filozofska i antropološka pitanja². U jezgru duhovnih slojeva romana data je univerzalna slika vremena Zla, određujući na bitan način dominantnu antropološku ideju epohe³.

Razmatranjem slojevite strukture romana „Kako upokojiti vampira”, u uvodnom dijelu analiziraćemo dvije važne ideje Pekićevog literarnog svijeta — u formi pitanja:

¹ Borislav Pekić, *Kako upokojiti vampira*, Laguna, Beograd, 2014.

² Vidi: Nikolaj Hartman, *Estetika*, Dereta, Beograd, 2005.

³ Vidi: Ž. F. Liotar, *Fenomenologija*, BIGZ, Beograd, 1987.

1. postoje li velike ideje zbog kojih treba ubijati,
2. kako upokojiti vampira.

Već na početnom stadijumu analize složenog teksta romana izvjesno je da sama pitanja predstavljaju idejnu osnovu na kojoj se izgrađuje sižejna i tematska okosnica romana. Svi junaci, radnja, fabula, mitovi i simboli, u funkciji su odgovora na postavljene aporije, koje čine glavni dio osnovnog filozofsko-antropološkog koncepta. Uloga priređivača koji pristupa navodnim pismima kao naučnom tekstu, dodaje fusnote, komentare, popis literature, daje dodatnu vrijednost političkom dijalogu sa evropskom filozofijom, njenim temeljnim političkim kategorijama. U pitanju su filozofske ideje Ničea, Hajdegera, Lajbnica, Erazma, Huserla, Dekarta, Šopenhauera, Hegela, Špenglera, Sartra, Kamija, Kanta, Vitgenštajna i Marksa.

Pisac smatra da je najznačajniji duhovni sloj njegovog romana upravo razvijanje osnovne ideje sadržane u pitanju da li je Zlo dozvoljeno? To čini samu srž njegovog bazičnog književnog ispitivanja estetski upečatljivom. I dovodi do sljedećeg koraka od suštinskog značaja, oličenog u pitanju — da li je vampirologiju Zla moguće zaustaviti, upokojiti, učiniti mrtvom i nedjelotvornom⁴.

Pažljivim proučavanjem književnog djela Borislava Pečića možemo već na početku iznijeti sljedeće stavove. Njegova koncepcija temelji se na moralnom negiranju smisla nasilja, pa shodno tome Zlo ne može biti opravdano ni u jednom slučaju. Na pitanje koje problematizuje odnos činjenja Zla i njegovog teorijskog opravdanja, ili — da li postoje velike ideje zbog kojih treba ubijati, Pečić odgovara negativno. Nema takvih teorijskih ideja, političkih ili filozofskih učenja, koji mogu biti podloga za vršenje Zla, odnosno njegovo opravdanje. Međutim, na drugo pitanje — kako je moguće upokojiti vampira, kao mitski simbol Zla, Pečić je razvijao ideje koje se nalaze u temelju njegove pesimističke antropologije⁵. Zlo se ne može sasvim isključiti iz ljudske istorije — ono se permanentno obnavlja u novim formama, ugrožavajući ljudsko biće i njegovo postojanje. Na pitanje — *zašto*, pisac nema odgovor. Očigledno, ubijanje vampira nije moguće izvesti do kraja, uvijek preostaje klica zla dovoljna za njegovu ponovnu egzistencijalnu, društvenu ili istorijsku revitalizaciju. Glavni modus njegove obnove leži u njegovoj principijelnoj neuništivosti, ontologiji zla, čijoj

⁴ Vidi: Borislav Pečić, *Političke sveske*, Solaris, Novi Sad, 2001.

⁵ Vidi: Edel M., *Anthropology and Ethics*, Illinois C. C. Thomas, 1955.

je dekonstrukciji Pekić posvetio svoju književnost. Uostalom, pisanje je u osnovi otpor zlu, jedan od optimalnih načina da se zlo razotkriva, učini vidljivim, kako bi se umanjile njegove pogubne posljedice. Pisanje je oblik humanog otpora nasilju, književnost prvorazredna humanistička studija vremena, bez koje bi svijet bio manje human nego što jeste.

Pekiću je blisko ispitivanje različitih modusa zla u njegovom cjelokupnom književnom opusu. Ono što čini specifičnost piščevog književnog poduhvata značajnom, nije toliko ispitivanje porijekla zla i uzroka nasilja, koliko iskreno traganje za mogućnostima njegovog uništenja. Zato on postavlja pitanje — *kako?* Ne da li vampir, arhetipska metafora zla, stvarno postoji, već postoje li načini da se vampir upokoji, učini mrtvim bez mogućnosti ponovnog vaskrsavanja u ličnoj povijesti ili ljudskoj istoriji⁶.

To su uglavnom problemi koji obuhvataju Pekićevu ontologiju zla i koji će naći svoje prirodno ležište u složenom društvenom ambijentu naše civilizacije, stavljajući pod znak pitanja istorijski progres⁷. S druge strane, istraživanje se prebacuje na individualni plan, na pojedince koji čine zlo ili sami postaju žrtve nasilja⁸. Šta se dešava u svijesti individue koja je navedena da izvrši zločin — pitanje krivice i odgovornosti velika je tema koja vibrira kao ideja vodilja u osnovnom toku pripovijedanja, određujući glavne naratološke i sižejne komponente. Pritom, Pekić vjeruje u „zrnce savjesti” u čovjeku, kao u instancu koja kad-tad mora progovoriti, sa zahtjevom da se pojedinac koji je počinio zlo ili „iskupi”, što je lamentiranje u skladu sa hrišćanskim učenjem, ili da „upokoji” zlo u sebi, kako bi pronašao mogućnost da nastavi život. Cijela pripovijest u romanu „Kako upokojiti vampira” i jeste trzaj nečiste savjesti, nastojanje da se glavni junak nagodi sa prošlošću, promijeni njen tok, usaglasi sa njom, ali prije svega opravda svoje zločinačko djelo. Zašto? Da bi preuzevši prljavi prtljag, koji pritiska savjest kao olovo, i sam počinilac shvatio razmjere zla u koje je bio manje ili više voljno uključen, kao akter ili pasivni učesnik. Pisac je nastojao da razotkriva te najfinije unutrašnje mehanizme u ličnosti koje čovjeka dovede u poziciju posljednjeg izvršioca, egzekutora, ali i mogućnosti da se

⁶ „Naslov knjige, međutim, posledica je priređivačkog uvjerenja da su razmišljanja profesora Rutkowskog džinovski pokušaj nemirne savesti da sa vlastitom prošlošću nađe neki modus vivendi, bilo što će se ona iskupiti bilo upokojiti” (Borislav Pekić, *Kako upokojiti vampira*, Laguna, Beograd, 2014, str. 11)

⁷ Vidi: Mikel Difren, *Za čovjeka*, Nolit, Beograd, 1973.

⁸ Vidi: Vitorio Bufacci, *Two concepts of violence*, Political Studies, Review, 2005.

post festum doživi neka vrsta unutrašnjeg preobražaja, makar kao potreba za ispovijedanjem i detaljnim iznošenjem okolnosti koje su dovele do nesrećnih posljedica.

Čitajući Pekićev roman „Kako upokojiti vampira”, uočavamo da je roman sastavljen od autopoetički intoniranog predgovora priređivača, zatim dvadeset šest pisama Konrada Rutkowskog, kao vid epistolarne proze sa mnoštvom filozofsko-esejističkih digresija. Roman sadrži prvi post scriptum — dat u obliku policijskog saslušanja, drugi post scriptum — u kome su jezgrovito ispisani citati i komentari preuzeti iz filozofskih djela i primjedbe priređivača iznesene u fusnotama, koje služe za bliže objašnjenje pojedinih djelova pripovijedanja.

Ugledni profesor dr Konrad Rutkowski, profesor srednjovjekovne povijesti na prestižnom Univerzitetu Heidelberg, nakon posjete jednom dalmatinskom gradiću, prisjeća se događaja iz Drugog svjetskog rata, kada je na tom istom mjestu kao SS oficir poslao gradskog činovnika, opštinskog djelovođu Adama Trpkovića na vješala i kada je na smrt pretukao jednog zatvorenika. On osjeća nemir, „zaboravljena” prošlost vraća se u njegovu svijest, što je rezultiralo brojnim pismima koja šalje, kao intimnu ispovijest, dr Hilmaru Vagneru. Pekić je imao na umu da svog glavnog junaka koncipira po uzoru literarnih intelektualaca Hamleta i Fausta. Dekonstrukcija racionalističkog diskursa evropske filozofije ukazuje na unutrašnje poveznice, koje su mogle da utiču na formiranje i opravdanje ideologije zla. Rutkowski, kao intelektualac apolonijuskog tipa, za razliku od onih dionisijske razuzdanosti, prototip je hladno proračunatog birokrate, sposobnog da sopstvenim zločinima osigura intelektualna objašnjenja. Osvjetljavanjem intelektualnog sloja u ličnosti, preko unutrašnje drame junaka, Pekić je postigao neophodnu vjerodostojnost, kao što će na objektivnom planu to isto učiniti razgrađujući elemente nacionalsocijalističke ideologije. Junak je dekonstruisan iz više uglova, prije svega psihološkog — njegovo stanje graniči se sa ludilom. U ispisivanju monološki date ispovijesti, poređenje sa Ničeovim pojmom, volja za moću i literaturom kroz uput na slučaj u Geteovom „Faustu” svemu daje naročiti smisao.

Komparacija glavnog junaka Pekićeve proze Rutkowskog sa Geteovim Faustom temelji se na činjenici da su oba lika prodali dušu i sklopili pakt sa đavolom. Samo što je kod Getea još uvijek riječ o transcendentnoj demonskoj sili, koja iskušava čovjekovu dušu, dok je Pekić ovo demonsko prikazao oličeno u nacističkom sistemu. Takođe i u konkretnom liku — naciste

Steinbrechera, koji vrši ideološku obuku i inspiriše potčinjene na vršenje zločina. Gubitak moralnih normi korespondira sa kvazinaučnim objašnjenjima izvedenim iz ničeanskog koncepta natčovjeka:

„Uspostavlja se jedan biološki moral. Takoreći pramoral. Arhimoral. Po njemu je zlo samo ono što se suprotstavlja usponu svesti. Kakve svesti, svesti o čemu, u međuvremenu se ne kaže — Dobro je što ubrzava ljudsko napredovanje — Prema čemu i kakvo, takođe je obavijeno tajnom”⁹.

Pekić je maestralno obrazložio svoju književnu anatomiju posvećenu gubitku morala, povezujući to stanje svijesti sa savezom sa đavolom (faustovski motiv)¹⁰, a s druge strane ukazujući na kvaziracionalističke konstrukcije evropske filozofije. Ideološka obrada, u režiji nacionalsocijalizma, od filozofskih teorija učinila je polugu za izvršavanje svojih suludih nauma. U ime ko bajagi „novog čovjeka”, „novog morala”, „nove svijesti”, fraza čije stvarno značenje ne znaju ni oni koji se služe ovim floskulama, napravljena je teorijska baza za nasilnu promjenu čovjekove prirode, intervenciju ovih utopijskih projektanata budućnosti. Misterija u temelju ideološkog učenja jeste tajna, čime se asocira na religijske dogme i zlopotrebu mita, učinivši cijeli sistem sintezom lažnih premisa i zaključaka.

Da bi kristalno upotpunio svoj teorijski koncept, vezano za pojavu zla, Pekić je izgradio neobičan lik intelektualca Konrada Rutkowskog, čiji će narativ prošlosti zauzeti središnje mjesto u romanu. U pismima Wagneru Hilmaru, u nekoj vrsti ispovjedne proze sa elementima miješanja realnosti i fikcije, fantastike i mitologije, odvija se dekonstrukcija istorijskog vremena. U tom smislu natprirodnost, kao ključni elemenat književne strategije, sračunata je da se indirektno ukaže na one nevidljive strane ideološkog zla, koje nije moguće pojmiti zdravim razumom. Mišljenje autora romana poklapa se sa unutrašnjim dijalogom u svijesti glavnog junaka da je zlo pojmovno neshvatljivo za čovjekov intelekt.

⁹ Borislav Pekić, *Kako upokojiti vampira*, Laguna, Beograd, 2012, str. 263.

¹⁰ Pekićeva asocijacija na Fausta još očiglednija je iz činjenice da je moto romana „Kako upokojiti vampira” citat iz Geteovog „Fausta”, u kome se govori da je u početku početka bila riječ, smisao, snaga odnosno djelo.

U pismima koja Rutkowski uporno šalje na ruke Hilmaru Vagneru, također profesoru istorije, u epistolarnoj formi pokreće se komunikacija — jednosmjerno bez odgovora adresata, postupno se otkriva složenost djelovanja, ideoloških učenja koja se javljaju polovinom XX vijeka. Kao i Šekspirov Hamlet, Rutkowski je u nekoj vrsti „lucidnog ludila”, stanju svijesti u kome se razotkrivaju skrivene strane u događajima i ličnostima:

„Dragi moj Hilmare, neka te ne iznenade pisma od prozelita koji se samo uz znatna duhovna naprezanja laća pera da služi nečemu mlađem od protivreformacije. Opravdaće ih nadam se, neprirodnost — da nisam čedo posne racionalističke tradicije rekao bih natprirodnost opisanih događaja”¹¹.

Pekić konstruiše dvije paradigmatičke ose oko kojih rotira cijelu radnju romana. Opisuje psihološko stanje glavnog lika Konrada Rutkovskog, koji sebe imenuje prozelitom, sa nekom vrstom šizofrenije ili hamletovskog ludila. Pored složenog spektra njegovih unutrašnjih uvida, emocija i raspoloženja, poremećaj ličnosti usljed pripadnosti suludom političkom pokretu dat je veoma kompleksno. Pekićeva namjera jeste da nam otkrije prirodu totalitarnih režima, ne kroz ono što čini srž ideologije i političku kulturu totalitarne države, već kroz njen glavni instrument — ideološku policiju.

Specijalnost ideološke policije jeste izmišljanje krivaca, hapšenje nevinih, tortura, lažne optužbe, maltretiranje i ponižavanje ljudskog bića srozavanjem ispod nivoa animalnog načina postojanja. Kao učesnik monstruo- zne organizacije Konrad Rutkowski, u kome je ipak postojalo nešto duboko ljudsko, makar i u naknadnom tumačenju događaja, nužno je morao da poludi. Stvarnost, fantastičnija po svireposti od svega što bi mogli da smisle pisci fantastične književnosti, pogubna je za razum, uništava dušu. Sa stanovišta normalne ljudske logike, ona je čisto ludilo. Štaviše, reakcija Konrada Rutkovskog prilikom oživljavanja mračnih tajni i zabluda u sopstvenoj biografiji, morala je biti skopčana sa gubitkom razuma. Pošlost se kao vampir, lajtmotiv Pekićevog romana, vraća u personalnom obliku krvožedne prikaze, preuzete iz kolektivnog arhetipa, i postaje neuništivi

¹¹ Ibid., str. 22.

anđeo smrti, koji iznova traži novu krv za zadovoljenje svojih nezajajžljivih apetita¹².

Utopijski cilj nacista da stvore uzor-društvo, koje će u svojoj savršenosti izgledati kao najbolje od svih mogućih, pretvorio se u pakao. Pritom, stradali su nevini ljudi, jedan provincijski čata Adam Trpković, čija „fantastična” sudbina prikazuje naličje ideologije u najboljem svjetlu. Velika tema književnosti nisu hladni historiografski zapisi o dalekoj prošlosti — to su obični ljudi, koji su postali žrtve nakaradne ideologije.¹³ Pekić zaključuje da sve što se zapravo zbivalo, pod tim enigmatičnim nazivom „prošlost”, ne može biti predmet historiografije, jer njena metodologija ne može da zabilježi konkretne ljudske patnje, iskušenja i smrt.

Fantomski život povampirenog Adama Trpkovića, kao i kada je stvarno bio živ tokom ratnih godina, izaziva u junaku Konradu Rutkowskiom suprotne reakcije — zlovolju, osjećanje krivice, ali i nedostatak empatije prema nesreći i nesrećnicima. Ophrvan „žudnjom za savrшеноšću”, glavni lik romana, poručnik Gestapoa u Drugom svjetskom ratu — Konrad Rutkowski, zapravo je prototip Ničeovog natčovjeka: Zaratustre. A parodirajući Geteov citat iz uvodnog dijela „Fausta”, pisac je u ironijskoj perspektivi nagovijestio da nova kasta ubogaljenih intelektualaca, pripadnika nacizma, smjera da sa riječi pređe na djelo, što u praksi znači ništa drugo nego sprovođenje nasilja, lišeno elementarne logike moralnog ponašanja.

Cijeli pripovjedni tok počinje sjećanjem na momenat kada Konrad Rutkowski u crnoj uniformi SS poručnika Gestapoa, a u zvanju krilnog ađutanta pri štabu Sonderkommande, ulazi u dalmatinski grad D., u pratnji SS pukovnika Heinricha Steinbrechera. Kao okoreli nacista, nosilac dvostrukog gvođenog krsta, pukovnik je idealan učitelj ideološke indoktrinacije, ali i pokazatelj šta zlo sjeme ideološkog učenja može da učini od ljudske psihe:¹⁴

„Ako je u nečemu bio još okoreliji, ako je postojalo nešto čemu bi on, u presudnom času, bio spreman da žrtvuje ideologiju, otadž-

¹² „Jer prava tema ovih pisama nije Miholjsko leto godine 1965. i neka moja ferijalna meditativna avantura, nego ratni septembar 1943” (Ibid., str. 22).

¹³ Vidi: Emanuel Levinas, *Nekoliko refleksija o filozofiji hitlerizma*, Filip Višnjić, Beograd, 2000.

¹⁴ Vidi: E. Sioran, *Istorija utopija*, Gradac, Čačak, 1987.

binu, besmrtnu dušu pa i samog sebe — bila je to supremacija duha sveopšte i svemogućе policijske kontrole, čiji je on bio nepokolebljivi vernik i nepodmitljivi prvosveštenik¹⁵.

Za razumijevanje smisla zločinačke ideologije, fašizma i nacizma, njihovog konkretnog terenskog rada, citirani pasus ima izuzetno mjesto. Dat nam je precizno jasan opis pukovnika SS formacije, pukovnika Heinricha Steinbrechera, kao prototipa gvozdene volje organizacije. Totalitarna ideologija temelji se na lažnom učenju, masovnim pristalicama, nepogrešivom vođi i totalitarnoj državi. Njene pristalice organizovane su u jednu partiju, koja nije ništa drugo nego transmisija političke volje, oličene u „mudrom rukovodstvu”. Ali sam smisao ideologije, njeno ustoličenje u partijsku nomenklaturu ne bi imalo stvarni značaj bez postojanja partijske policije. Policija čini samo jezgro partije, dušu partijskog opstajanja, zaštitu njenih najraznovrsnijih interesa. Njeni pripadnici su marionete, lišene emocija, obzira, spremni da žrtvuju porodicu, otadžbinu, čak i sopstveni život na oltar partijske volje¹⁶.

Pripadnici „elitnih” SS formacija spremni su na svaki oblik policijske torture, fizičkog i psihičkog mučenja zatvorenika, sa ciljem da terorom i strahom ostvare svoj jedini cilj — totalnu policijsku kontrolu¹⁷. Kao neka vrsta sveštenikâ, oni služe policiji, kao crkvenoj zajednici, nepokolebljivo uvjereni u „svetost” svoje misije¹⁸. A u tu svrhu dozvoljena su u makijavelističkom duhu¹⁹ sva sredstva. Oslobođeni morala, izvitopereni i zavedeni ideološkim frazama, ljudi policije (Gestapo) postaju najsvirepije oruđe za ubijanje miliona nevinih ljudi. Moć ideologije temelji se na obezduhovljenoj masi poslušnika, šaćici beskrupuloznih upravljača i policijskom aparatu, koji svojim surovim metodama bespogovorno štiti poredak.

U antropološkom ključu, Pekić ukazuje na različite aspekte neograničene moći koja se ispoljava kao biološki, sociološki ili metafizički fenomen. Njen najsavršeniji oblik, koji po brutalnosti prevazilazi sve poznate istorijske modele, otjelovljen je u ideološkim sistemima XX vijeka. U ironijskoj perspektivi, pisac karikira glavne nosioce nakaradnih ideologija, iskrene

¹⁵ Borislav Pekić, *Kako upokojiti vampira*, Laguna, Beograd, 2012, str. 35.

¹⁶ Vidi: Elias Kaneti, *Masa i moć*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1984.

¹⁷ Vidi: Galbraith John Kenneth, *Anatomija moći*, Stvarnost, Zagreb, 1988.

¹⁸ Vidi: Tomas Hobs, *Levijatan*, Kultura, Beograd, 2004.

¹⁹ Vidi: N. Makijaveli, *Vladalac*, Ušće, Beograd, 2004.

privrženike, zadužene za beskrupulozno ostvarenje u praksi. Saznajemo da je „važni pukovnik” Gestapoa čovjek koji ima: „Nizak rast, sitne kosti, žilav sastav ... ruke ženskog kroja i noge kao sabijene opruge brze i elastične. Ukratko: pajac, crni pajac iz čarobnjačke kutije”²⁰. Ovaj nakazni pajac veoma je opasan, budući da je svojim pronicljivim intelektom obezbijedio racionalne argumente za savjesno obavljanje policijske dužnosti²¹. „Besprekorna mašina” — to je savršeni policajac, koji poput nalaza Hane Arent obavlja svoj posao, kao birokrata, bez trunke griže savjesti²². Njegov kraj će biti u skladu sa njegovom bespogovornom lojalnošću. Pukovnik Steinbrecher se ubio u doba Stauffenbergove zavjere protiv Hitlera, ali ne zbog podrške zavjerenicima, već zbog neprofesionalnog ponašanja i neotkrivanja identiteta pobunjenika²³.

Školovani na plamenu „Rozenbergovog Mithosa XX vijeka”, ovi slijepe idolopoklonici revnosno izvršavaju svaki povjereni zadatak. U Pekićevoj književnoj opservaciji, u samom načinu funkcionisanja nacističke ideologije bilo je nečeg volšebnog, neobjašnjivog, iracionalnog, neprirodnog ili preciznije natprirodnog. Kada je riječ o personalnim nosiocima njene „natprirodne” energije, ličnosti postaju vampiri, dok sami vođa Führer ima status Vukodlaka. U toj sekti vampira koju predvodi vođa — Vukodlak, postoji gvozdena disciplina, pa se neobjašnjiva unutrašnja kohezija osniva na zločinačkom potencijalu, čime se održava unutrašnja ravnoteža. Istorijska energija samog pokreta temeljila se na konzistentnoj kvaziteoriji ili ideologiji, koju bi rečeno pekićevskim jezikom mogli nazvati (kvazi)naučnom teorijskom vampirologijom.

Uprkos natprirodnosti događaja, pisac konstatuje da u romanu prave fantastike nema, čime opravdava skeptičan stav prema zvaničnoj istoriografiji. On sumnja u istoriju, kao što će to pokazati prilikom podizanja spomenika Adamu Trpkoviću, navodnom heroju, što je *par excellence* istorijska greška. Iz prepiske Konrada Rutkowskog i Hilmara Vagnera sazajemo da se hermeneutički krug između realnog istorijskog događaja i njegove naknadne interpretacije u istoriji ne okončava istinitim zaključcima.

²⁰ Vidi: Borislav Pekić, *Kako upokojiti vampira*, Laguna, Beograd, 2012, str. 37.

²¹ Vidi: Alaster Hamilton, *Fašizam i intelektualci*, Vuk Karadžić, Beograd, 1978.

²² Vidi: Hana Arent, *O nasilju*, Nova srpska politička misao, Beograd, 2002.

²³ U sarkastičnom tonu Pekić rezonuje da je zavjera protiv Hitlera 20. jula 1944. uspjela, Vukodlak (Hitler) ne bi bio pobijeden, pa bi dobio još jedan alibi da počne iz početka.

Prava istorija nikada nije napisana. Između istorijskog fakta, kao forme, i njegove suštine postoji nepremostiva razlika:

„Čemu se zavaravati Hilmare, ni najbolji među nama nikada ne dospevaju dalje od manje-više savesne rekonstrukcije istorijskih činjenica. A istorijske činjenice su školjke iz kojih je vreme izvuklo biser”²⁴.

Pisac razara mit o istoriji kao objektivnoj nauci. Metafora o istoriji kao praznoj ljušturi školjke, iz koje je izvučen biser, govori o piščevom nepovjerenju prema ozvaničenim istorijskim istinama. Prava istorija zapravo nikada neće biti napisana — jer hladnoj statistici i brojkama nedostaje živost egzistencijalne istine²⁵. Na taj način Pekić se zalaže za filozofsko tumačenje smisla istorije nasuprot ograničenjima „objektivne” istorijske nauke. Između prazne školjke (istorijska činjenica) i stvarnog istorijskog zbivanja (bisera) ne stoji znak jednakosti. Naime, istoričar samo opisuje istorijske događaje, dok je njihova dubinska refleksija moguća samo umjetniku i filozofu.

Iz pisama profesora Rutkowskog saznajemo o njegovom specifičnom odnosu sa pukovnikom. Tu možemo zapaziti zaplet koji faustovski proizilazi iz njihovih institucionalnih pozicija. Rutkowski, kao i Faust, sumnja u domete istorije, naravno i nauke uopšte, ukazujući na granice umskog saznanja, racionalnog mišljenja i logike. No, dok Faust prihvata Mefistofelesovu ponudu, aktom svjesne odluke, Rutkowski pristaje na pakt sa pukovnikom usljed nedostatka volje i kompromiserstva.

Pekićeva sotija usmjerena je prema kritičkom osvrtu na domete historiografije, objektivnih svjedočanstava prošlosti, istinitih sudova. Ideologije kao osnov policijskih tortura u XX vijeku nije moguće razumjeti, ukoliko ne uključimo mit i umjetnost za kompleksnije razumijevanje. Zastrašujuću količinu zla, koje je kružilo evropskom istorijom XX vijeka, Pekić nastoji da rekonstruiše postupkom fikcionalizacije koja vodi u samu srž istorijskih zbivanja — u centar, a ne na periferiju istorijskih procesa.

U tom kontekstu, Pekićevo u biti filozofsko tumačenje istorijskih fenomena počiva na unutrašnjoj strani događajne istorije, najfinijim istorijskim

²⁴ Borislav Pekić, *Kako upokojiti vampira*, Laguna, Beograd, 2012, str. 29.

²⁵ Vidi: Slobodan Vladušić, *U potrazi za biserom*, tretman istorije u *Kako upokojiti vampira*, Borislava Pekića, Filozofski fakultet, Novi Sad, 2012.

kretnjima u kojima se odvija ljudski život. Već smo istakli glavne karakteristike Pekićevog književnog postupka, u čijem jezgru se nalazi humanistički koncept. Zalazeći u samu suštinu fenomenologije zla, pisac pronalazi njegove otiske u totalitarnim ideologijama i konkretnim ličnostima, koje služe bespogovorno njegovoj iščašenoj logici.

Pisac dekonstruiše politički mit, odnosno ideologiju koja dobija funkciju političkog mita. Ideologija ima sličnost sa mitom — njene ideje su aksiomi koji se ne dovode u pitanje. Mit o supremaciji germanske rase jeste utopijska projekcija, čijim ostvarenjem će se navodno stvoriti novi evropski poredak, zasnovan na istorijskoj pravdi. Zato svi pripadnici ideologije nacizma vjeruju u mitsku sliku prošlosti i još više u mitsku sliku budućeg raja.

Kao naročitu kastu u okviru ideološke matrice Pekić izdvaja policijsku aparaturu, samu partijsku policiju, čija revnost prevazilazi fantaziju. Sljedbenici ideologije, njeni najvjerniji čuvari emocionalno su vezani za ideološki mit, na kome se osniva politički mit, spremni da u svakom momentu izvrše najgnusnije zlodjelo, ili svirepo ubistvo.

Međutim, skreće se pažnja na još jedan važan aspekt djelovanja partijske policije — mučenje optuženih na najsvirepiji način. U delikatnoj igri isljeđivanja okrivljenog odvija se pozorišna predstava: uhapšeni je pion u suludoj predstavi njegovih mučitelja. Saslušanje poprima karakter umjetničkog čina ili kako Pekić ironično zaključuje postaje čista umjetnost:

„U pukovnikovim predstavama — nazivamo njegova saslušanja pravim imenom — početne šanse su bile pravično, sasvim sportski raspoređene između glumaca kojima su bila dodeljena pitanja i glumaca koji su na ta pitanja imali odgovore”²⁶.

U velikoj predstavi isljeđivanja isljednik treba po svaku cijenu da od islijeđenog u istražnom postupku dobije odgovarajući odgovor u formi priznanja i pokajanja. Vojne pobjede na frontovima su ništavne u odnosu na mrcvarenje ljudskog bića tokom policijskih tortura. Pravi plijen ideologije su ljudi, čije je „uspješno” uništavanje moguće izvesti policijskom metodologijom. Ustanova zločina i ustanova kazne kauzalno su povezane, neumitnom uzročno-posljedičnom relacijom.

²⁶ Ibid., str. 38.

Za razliku od boljševičkih policijskih izuma na Istoku, koji su imali posla sa svojim istomišljenicima, pa su se isljednici osjećali ponekad kao da isljeđuju sebe, Gestapo je pred sobom imao stvarne neprijatelje. U Kišovoj „Grobnici za Borisa Davidovića”²⁷, u policijskom isljeđivanju svi akteri misle na ideološki istovjetan način, odnosno sam optuženi je žrtva vlastite ideološke koncepcije, čijem je ustoličenju dao nemjerljiv prilog. U Pekićevom sondiranju u srž nacističkih procesa vidi se jasno ideološka podjela između mučitelja i njegove žrtve²⁸.

U pismu trećem ili „Tako je govorio Zaratustra”, Rutkowski jasnije izlaže elemente svog prikrivenog otpadništva. On osjeća stid i strah, ali ne pokazuje javno nikakve znake revolta. Njegova pobuna je u najdubljim regijama duše skrivena za okolinu. Kao ovaploćenje demonske sile, lik pukovnika Steinbrechera dobija mitske razmjere proroka Zaratustre²⁹. Na taj način Pekić nam sugerira da je humanističku tradiciju zapadnoevropskog mišljenja bilo moguće iskoristiti za ideološko oblikovanje autoritarne države. Prema Ničeovom nalazu u „Zaratustri”, tradicionalni moral se odbacuje usljed činjenice da je Bog mrtav. Ničanski stav o smrti božjeg bića, nacisti su praktično demonstrirali ubijajući nevine ljude, kao njegovu tvorevinu, odnosno stvorenja božja. Naslanjajući se na humanizam, ideološki antihumanizam dobio je varvarsko obilježje u svom monstruoznom poništavanju svega ljudskog, ali i božanskog u čovjeku. Uzima se da um nije osnovno načelo bivstvujućeg svijeta, u ontološkom smislu kao um, logos, cogito, ratio, nous, od Platona do Dekarta, Hegela i Kanta, već da je to neka nepoznata sila, slijepa volja, kako je to u voluntarističkim konceptima Ničea i Šopenhauera. Tom konceptu odgovara učenje Ničeovo u „Tako je govorio Zaratustra” i Šopenhauerovo u knjizi „Svijet kao volja i predstava” — predviđa se kraj čovjeka u antropološkom smislu kao neminovan³⁰. Prema osnovnom stavu zapadnjačke metafizike, proisteklom iz platonizma, trebalo je da filozofi budu upravljači ili da upravljači budu

²⁷ Danilo Kiš, *Grobница za Borisa Davidovića*, BIGZ, Beograd, 1992.

²⁸ „Policija se zasniva na veri u nemoguće. Credo quia absurdum je naša prva dogma” (Ibid., str. 45).

²⁹ Vidi: Jasmina Ahmetagić, *Citatnost u romanu „Kako upokojiti vampira”*, Reč, 36, 37, Beograd, 2012.

³⁰ Vidi: Eugen Fink, *Osnovni fenomeni ljudskog postojanja*, Biblioteka Aletheia, Beograd, 2013.

filozofi, prema totalitarnom antihumanizmu, vođe su prosječni pojedinci, oslobođeni morala³¹.

Nacistički ideolozi su svjesni da nasilje dobija legitimitet u onoj mjeri u kojoj se namjeravani cilj nalazi dalje u nekoj imaginarnoj sjutrašnjici³². Iz izvještaja Konrada Rutkowskog, u komunikaciji sa Hilmarom Vagnerom, informisani smo o policijskoj torturi na kojoj se temelji totalitarna državna organizacija. Bijedni pajac, karikaturalnog izgleda, pukovnik Gestapoa Heinrich Steinbrecher, postaje svemoćni gospodar života i smrti. Njegov monolog o smislu policijske profesije predstavlja nakaradnu apologiju nelogičnog mišljenja:

„Samo se slabe policije ograničavaju na godišnje pobune. Dobre su njihove katalizator, ferment, podstrekiivač. A one najbolje? One ih organizuju i vode”.

U svom uvrnutom maniru, pukovnik objašnjava smisao policijske „umjetnosti”, čiji se moralni učinak, suprotno moralizatorskom licemjerju i opiranju, sastoji u pomaganju potencijalnim pobunjenicima da ispolje svoj revolt. Vođe pobune su obučeni policijski ljudi, provjereni kadrovi SS formacija, koji glumeći pobunjenike zavode svoje pristalice na opasan put, čiji epilog je hapšenje. Cilj je, dakle, ne da se uguši pobuna, već da se kontrolisano izazove, kako bi policijski aparat imao stalno nove izazove i neprijatelje koji imaju namjeru subverzivnog djelovanja. Ta „otrovna dijalektika”, suludi kurs istorije, reflektuje se u svijesti Konrada Rutkowskog kao potreba da se sopstvena pozicija opravda još revnosnijim vršenjem policijskih dužnosti. Istina je postala ideološka konstrukcija koja u svakoj situaciji onemogućava oslobađanje zatvorenika: „Mi pravimo istine, poručniče Rutkowski”, kaže zbunjenom poručniku majstor profesije, pukovnik Gestapoa³³:

³¹ „To da je uvek Hitler ne Himler ili Borman ili Gebels predlagao istinski radikalne mjere, da su one uvek bile radikalnije od predloga njegove neposredne okoline, da je čak i Himler bio užasnut kada mu je povereno konačno rešavanje jevrejskog pitanja, sada je dokazano na osnovu bezbrojnih izvora” (Hana Arent, *O nasilju*, Nova srpska politička misao, Beograd, 2002, str. 168).

³² O ličnoj i kolektivnoj slobodi, vidi: Laš Fr. H. Svensen, *Filozofija slobode*, Geoponetika, Beograd, 2013, str. 288.

³³ Vidi: Borislav Pekić, *Kako upokojiti vampira*, Laguna, Beograd, 2012, str. 46.

„Jesmo li mi možda prokleti filozofi, šta? Mi pravimo istine, poručniče Rutkowski, ne saznajemo ih nego pravimo! To je stvaralački, a ne istraživački posao. Mi smo umetnici, gospodine moj i kad bih imao sreću da u vašim mrtvim očima vidim ma i najmanju iskru shvatanja, ja bih rekao: pesnici. Da, oni koji hode per aspera ad astra”³⁴.

Za shvatanje suštine moći, otjelovljene u policijskom aparatu, ove riječi pukovnika Steinbrechera, od krucijalnog su značaja. Policajci ne samo da su filozofi, oni su još više umjetnici, pjesnici. Riječ *poiesis* u izvornom grčkom značenju jeste stvaralaštvo. Prema ovome, policajci su stvaraoци najvišeg reda, oni se ne trude da saznaju istinu, što je zadatak racionalističke filozofije, oni kreiraju istinu kao umjetnici i pjesnici. Krivica je konstrukcija začeta u svijesti isljednika, i u zavisnosti od njihove inventivnosti i imaginacije postaje realnost. Okrivljeni nije kriv za ono za šta ga okrivljuju, budući da je sama krivica izmišljeni konstrukt, stvoren u glavi maštovitog umjetnika — policajca. Krivica nije stvarna, ona je potrebna kao izmišljena tvorevina bolesnog uma, zarad revnosnog održavanja ustanovljenog ideološkog koncepta.

Policija u totalitarnom sistemu zasniva se na vjeri u nemoguće (*credo quia absurdum est*) i ona je dužna da bude kvasac, a ne usporivač narodnog vrenja. Ona drži revolt pod kontrolom, s obzirom na to da su i lideri pobune policijski ljudi. Ideološki policajci nemaju nikakvu svetu dogmu, moralni obzir, pa sa lakoćom prodiru u ljudsku dušu, kao demonska sila, sposobna za potpuno uništenje „protivnika”. Međutim, te duhovne katastrofe jesu „čistilište”, priprema za raj ili pakao, u koji se dospjeva nakon priznanja. „Jaka i zdrava država” treba neprijatelje, kao malter koji održava duh zajedništva. Pritom, svaki pripadnik ideologije potencijalno je kriv, uvijek izložen zahtjevima za revizijom svojih shvatanja i navodno je-retičkih skretanja.

Pekić do tančina analizira umove nacističkih policajaca. Oni su izgubili dušu u svom prljavom izmišljanju krivaca, postaviši oruđe demonske sile, čime se aludira na iracionalnu ontologiju zla i faustovski motiv koji Pekić često varira u svojim djelima. Sam pukovnik do „infernalne dubine” razumije ljudsku prirodu, „mračnu dijalektiku intelektualnih odstupnica”,

³⁴ Ibid., str. 48

i tako ostvaruje „satansku moć” nad svojim podređenima, ili zatvorenici-ma. Ako poslodavac Himler jeste kupio dušu svojih policijskih činovnika, onda je on đavo jer samo đavo može da kupuje duše, a to ne može biti, rezonuje pukovnik, već su je nacisti zaključali u sef prije nego što krenu na posao. To znači da su policajci *o-bez-dušeno* bezdušni, što se pokazuje u praksi. Na taj način stvara se „mistična odanost krvopijskom poslu”, bratstvo bez-dušnih osposobljenih za hirurški precizno izvršavanje ideoloških zadataka:

„A kojeg će nam đavola istina koja nas ubjeđuje da nismo u pravu? Ostaje nam jedino da uhapšenikovu istinu podesimo tako da se podudara sa našim potrebama”³⁵.

Moć totalitarne države temelji se na apsolutnoj kontroli, iracionalnom strahu i prestravljenim podanicima:³⁶

„Na međusobnom podozrenju zasnivaju se jaka društva. Na sveopštoj kontroli. Univerzalnoj špijunaži. Neprekidnom otkucavanju. To održava policiju u stalnom pogonu. Ona će nestati jedino kad svi ljudi postanu policajci”.

U petom pismu ili „Raspravi o metodi” pukovnik Steinbrecher zaokružuje svoju metodologiju u suprotnosti sa kartezijanskom tradicijom Dekartovog cogita, koji je aksiomatski temelj postojanja izveden na racionalnom argumentu. Temeljni postulat — *cogito ergo sum*, kojim je preko mišljenja dat neupitni temelj egzistenciji, ideološka matrica potpuno tumba svojom antilogikom. Pošto je rat iracionalan, zadatak policije jeste da u taj kaos zavede red, poredak, smisao, da obezbijedi privid racionalizma onome što je u biti neracionalno. Smisao Dekartove metode postao je dogma antiracionalnog ponašanja, pod plaštom prividne racionalizacije³⁷. Svo to preumljenje nesrećnih uhapšenika odvija se u mračnim katakombama zatvorskih ćelija, u prestravljenim očima zatvorenika, njihovim vezanim rukama, neudobnim stolicama, kroz postupak navodnog isljeđenja. U stvari oni samo

³⁵ Ibid., str. 57.

³⁶ Vidi: Maks Veber, *Privroda i Društvo*, Prosveta, Beograd, 1976.

³⁷ Vidi: Erih From, *Bekstvo od slobode*, Nolit, Beograd, 1974.

očekuju potvrdu istine koju su isljednici unaprijed osmislili. Zato su policijske meditacije pukovnika Gestapoa izvitoperena tumačenja zasnovana na ko bajagi racionalističkom nasljeđu evropske duhovnosti. U suštini radi se o beskrupuloznom porobljavanju ljudskog uma, izumu nove tehnologije upravljanja³⁸. U takvom sistemu svi su uhapšeni sa ciljem da postanu policajci, a sveopšta kontrola, špijunaža i laž jesu pravo lice režima.

Dekartovu metodu, kao osnovni princip kartezijske filozofije, Pekić je upotrijebio na intencionalnom planu svoje književne filozofije. Čeznja za istinom u racionalnom mišljenju ima filozofski karakter, dok se u ideologiji smješta u praktično osmišljenu patologiju sistema. Dekartova metoda mišljenja, kojom se suprotstavlja sholastici i koja je svojom izvjesnošću slična matematici, postaje opasni instrument u rukama nacističkih egzektora. Sličnost sa Dekartovom metodom samo je formalna, zadržava se samo privid metodološke postupnosti i egzaktnosti. Veliko povjerenje u svjetlost razuma demantovano je istorijom nasilja, što više odgovora iracionalnom nego racionalnom umu, pa metaforički rečeno ljudska istorija rađa demonske ideologije i njihove vampirske poslenike i sljedbenike³⁹.

Korijen nasilja nalazi se u iracionalnoj upotrebi naših razumskih sposobnosti, kojima se opravdavaju sredstva nasilja⁴⁰. Čovjek je *animal rationale*, ali su za razliku od filozofske epistemologije racionalizma Hitlerovi ideolozi odbacili ovo *rationale* u ime forsiranja životinjskog dijela ljudske prirode. Geneza Zla počiva na agresivnim instiktima u ljudskoj prirodi, na čemu se temelji „moć“ totalitarne države⁴¹. U suštini riječ je o glorifikaciji nasilja, koja se temelji na biološkim i psihološkim razlikama, sa izrazitim nepoštovanjem ljudske ličnosti i njenog moralnog dostojanstva⁴².

Strogo uzevši nacistički ideolozi poništavaju ljudski razum racionalnom metodom mišljenja, ne vjerujući suštinski u *lumen naturale* ljudske prirode⁴³. To dovodi do stvaranja nasilničke ideologije, koja nasilje uzima kao legitiman model za rješavanje nagomilanih društvenih problema.

³⁸ Vidi: Tomas Hobs, *Levijatan*, Kultura, Beograd, 1986.

³⁹ Vidi: Rene Dekart, *Diskurs o metodi*, Faktum izdavaštvo, Beograd, 2015.

⁴⁰ Maksima: „cilj opravdava sredstva“ postala je novovjekovno pravilo za razilaženje između etike i politike, čiju su harmoniju utemeljili antički filozofi Platon i Aristotel. Vidi: N: Makijaveli, *Vladalac*, Ušće, Beograd, 2004.

⁴¹ Vidi: Franz Neuman, *Demokratska i autoritarna država*, Naprijed, Zagreb, 1974.

⁴² Vidi: Gajo Petrović, *Moć, nasilje i humanost*, Časopis Praxa, br. 1–2, 1970.

⁴³ Vidi: Alaster Hamilton, *Fašizam i intelektualci*, Vuk Karadžić, Beograd, 1978.

Destruktivna moć totalitarizma zasnovana je na totalnom poništavanju čovjeka kao ljudskog bića, ne samo u vidu grube fizičke sile nad pojedincem već i razaranjem njegove ličnosti u moralnom smislu⁴⁴.

U romanu „Kako upokojiti vampira” Pekić objašnjava različite segmente totalitarnih sistema, briljantno analizira ideologiju koja zaposjeda političku moć i stvara totalitarnu diktaturu⁴⁵. Tako nam postaje jasnija logika totalitarne moći, koja tokom svog trajanja nikad ne gubi intenzitet nasilničkih metoda. U praksi se dolazi do sve većeg stepena urušavanja političkog sistema što rezultira novim oblicima terora. Zato se monstruoznost totalitarnih pokreta ne ogleda samo u količini sprovedenog nasilja, i to uglavnom nad nedužnim ljudima, koliko u potrebi da ovo stanje svojim „racionalnim objašnjenjima” učini prirodnim i trajnim. U svijetu totalitarizma ne važe činjenice. Pekić je to vjerodostojno predstavio.

Slika totalitarnih pokreta XX vijeka data je kroz ironiju, sarkazam i parodiju. Totalitarni pokreti u navodnom strahu od pobune i zavjereničkih grupa instrumentalizuju nasilje u političke svrhe⁴⁶. Postaju nosioci iracionalnog autoriteta, raznovrsnih formi manipulacija, potčinjavanja i prisile. Osim toga, ideologiji kao njeni revnosni pitomci mogu pripadati, osim organizovane mase, koja je izgubila individualni identitet, čak i obrazovani slojevi društva i intelektualci. Poručnik Konrad Rutkowski i njegov pretpostavljeni pukovnik Steinbrecher jesu visokoobrazovani pojedinci. Nakon Drugog svjetskog rata poručnik Rutkowski postaće ugledni profesor istorije na prestižnom njemačkom univerzitetu. Prvobitna Hitlerova partija koja je bila sastavljena od probisvijeta, skitnica i beskućnika, okupila je u kasnijoj fazi i obrazovanije društvene grupacije.

Time se potvrđuje osnovna Pekićeva teza o demonskoj sili koja upravlja ideologijom, dajući joj ogromnu moć djelovanja na ljudsku svijest. Pojedinaac postaje dio mase, koja se može upotrebljavati bespogovorno za različite ciljeve, najčešće u interesu političkog vođe i malog broja njemu odanih funkcionera⁴⁷. Politički teror, omogućen vojnim akcijama, izrasta u

⁴⁴ „Praksa nasilja kao i svako drugo delanje menja svet, ali najverovatnije promena će biti još nasilniji svet” (Hana Arent, *O nasilju*, Nova srpska misao, Beograd, 2002, str. 101).

⁴⁵ „U svakom slučaju Nemačka je istinski totalitarni režim mogla da uspostavi, nakon što je osvajanjem Istoka obezbijeđen dovoljan broj stanovnika a logori smrti postali mogući” (Ibid., str. 12).

⁴⁶ Vidi: Hana Arent, *Istina i laž u politici*, Filip Višnjić, Beograd, 1991.

⁴⁷ . Vidi: Hana Arent, *Totalitarizam*, Politička kultura, Zagreb, 1996.

diktaturu i nasilje. Fina retorika da se stvara „novi tip čovjeka” sa aluzijama na Ničeovo učenje, samo je lažna propaganda sračunata da se ne razotkriju stvarne namjere totalitarne države⁴⁸.

S onu stranu dobra i zla, ili s onu stranu života i smrti, glavni protagonisti u Pekićevom romanu djeluju kao izmišljotina fantazije, no nažalost njihova moć potvrđena je realnim postojanjem na društvenoj sceni XX vijeka. Brutalnost, skopčana sa dogmatizovanom sviješću nacista, edukovanih u centrima za SS pripadnike, doprinijela je stvaranju zločinačke ideologije totalitarne države, različite od svih historijski poznatih tiranija⁴⁹. U mračnim komorama totalitarnih ideologija⁵⁰ dešavala se gotovo natprirodna deformacija ljudske psihe, do mjere koju će Pekić slikovito predstaviti mitom o vampiru. Bezočnost ideološke manipulacije počiva na neistinitosti, permanentnoj krivici; u takvoj ideologiji zemaljski raj i pakao uvijek su otvorena mogućnost: „Svoj raj i pakao mi tek stvaramo. Pakao individualističkog ispaštanja i raj poistovjećivanja sa zajednicom”. Strah čini da pakao postane slika raja za posrnulog čovjeka:

„Svucite ih u blato lične odgovornosti. Dajte im umesto što odlučuju o sudbini fiktivnog sveta, da ponesu u svojim iskazima stvarnu sudbinu prijatelja, brata, sina, čoveka uopšte, i kladim se da će popustiti brže nego pod torturom”.

Za Pekića postoji temeljna razlika između dvije totalitarne ideologije, oličene u fašizmu i komunizmu. Činjenica je da komunizam nastaje iz ekonomskih razloga, „potreba stomaka”, a nacizam iz fiktivne „intelektualne potrebe” za višim poretkom. Nažalost, metode uništavanja protivnika ostaju slične.

No, „racionalizam” nacističke ideologije Pekić vidi u njenom intelektualnom preokretanju ustanovljenih filozofskih učenja. Nacističkom pokretu to daje privid intelektualne argumentacije⁵¹. Treba imati na umu

⁴⁸ Vidi: Todor Kuljić, *Teorije o totalitarizmu*, Istraživačko-izdavački centar Srbije, Beograd, 1983.

⁴⁹ Vidi: Hana Arent, *Ajhmman u Jerusalimu*, Beograd, 2002.

⁵⁰ „Čitava istorija nacističke partije može se pokazati prema stvaranju novih formacija, koja je trebala da bude militantnija od same partije” (Ibid., str. 176).

⁵¹ „I pre nego što pokreti postanu dovoljno jaki da spuste гвозdene zavjese kako bi sprečili nekog da i u najmanjim detaljima stvarnosti uznemiri jezivu tišinu jednog sasvim

da je Šopenhauerova čuvena podjela svijeta na volju i predstavu motiv u šestom pismu Hilmaru Vagneru. Volja predstavlja nemilosrdno kretanje nagona za životom, nagona za opstankom. U Pekićevom književnom svijetu slijepa volja samoodržanja pulsira u dželatima, kao i u njihovim žrtvama. U prvom slučaju predstavlja beskompromisno održanje poretka moći, po svaku cijenu, a za žrtve kakav-takav opstanak u izopačenom svijetu⁵².

Sudeći po Pekićevom odnosu prema „istorijskoj istini”, uočava se njegov naglašeni skepticizam. Istorija je „kanta za đubre” u kojoj vješti istoriografi lične konstrukcije proglašavaju za objektivnu nauku. No, pisac se kritički odnosi i prema intelektualcima. Lik Konrada Rutkowskog prototip je junaka sa pasivnim konformizmom. Uloga intelektualaca bila je svedena u ideološkom vremenu na unutrašnje negodovanje, bez ikakvog stvarnog angažovanja — riječima ili djelom. Osim toga, intelektualci su često bili vjerna posluga režimu, čak i u slučaju da se intimno nisu slagali sa njegovom metodologijom vladanja. Pekić svakako osjeća intelektualni prezir prema beskičmenjacima, bez karaktera i časti, koji služe režimu vjernije od njegovih iskrenih idolopoklonika. Čak i pasivni unutrašnji revolt, bez stvarne akcije, učešće bez oduševljenja, podjednako su pomagali funkcionisanju i opstanku režima koliko i njegove stvarne pristalice. Služenje bez fanatizma takođe je pristanak na zlodjela koja se čine u ime totalitarne ideologije. Osim toga, naknadna pamet kolebljivih intelektualaca u osudi ideologije ne rješava ništa, jer su se zločini već odigrali⁵³.

Sada dolazimo do centralne tačke u romanu „Kako upokojiti vampira”. Odnos Konrada Rutkowskog prema Adamu Trpkoviću predstavlja kulminaciju u toku same radnje. Svjedočanstvo o samom događaju daje nam Rutkowski u svojoj komunikaciji sa kolegom Hilmarom. Postoji, dakle, stvarni istorijski događaj koji se desio tokom 1943. godine u gradu D. i rekonstrukcija događaja u naknadnom sjećanju na sam događaj u glavi Konrada Rutkowskog. Na temelju vremenske distance od dvadesetak godina, događaji se mogu drugačije sagledavati, ocjenjivati, izokretati. Perspektiva gledanja Rutkowskog prožeta je istorijom njegovih psiholoških

---

imaginarnog sveta, totalitarna propaganda je već dovoljno jaka da izoluje mase od stvarnosti” (Hana Arent, *Totalitarizam*, Politička kultura, Zagreb, 1996, str. 92).

⁵² Artur Šopenhauer, *Svet kao volja i predstava*, Grafos, Beograd, 1982.

⁵³ „Fanatizam totalitarnih pokreta, za razliku od svih oblika idealizma, dok god funkcionišu fanatični članovi, otporni su i na iskustvo i na argumente razuma” (Hana Arent, *O totalitarizmu*, str. 15).

stanja, neslaganja, nedoumica, protivrječnosti. Kada se odvijaju stvarni događaji u istorijskom vremenu, imamo postupak isljeđivanja Adama Trpkovića, okončan njegovom smrću. U slučaju kada Rutkowski *post festum* preispituje dimenzije zločina, sve se odvija u paralelnoj stvarnosti, mitskom vremenu i prostoru, u kome se Adam Trpković transformiše u vampira.

Pekićev junak Adam Trpković oblikovan je kao lik koji ispašta nepostojeću krivicu, zbog ko bajagi nepoštovanja italijanske zastave, pa je njegov grijeh ritualnog karaktera vezan za nenamjerno ignorisanje heraldičkog simbola. Pisac koristi simboliku imena Adam, aludirajući na biblijskog Adama, od koga potiče ljudski rod. Praotac Adam nije poštovao božju zabranu u edenskom vrtu po nagovoru Eve, dok je Pekićev Adam suprotstavljen autoritetu države sopstvenom voljom. Aktivacijom unutrašnje tačke gledišta, ne samo spoljašnje, kao kod ostalih likova u romanu, u slučaju Konrada Rutkowskog data je cijela skala različitih psiholoških reakcija. U narativnoj prošlosti Adam je realan, dok se u narativnoj sadašnjosti i ludačkoj uobrazilji Rutkowskog pojavljuje kao vampir za koga nije više moguće sa sigurnošću utvrditi da li je ili nije riječ o povampirenom pukovniku Steinbrecheru. Postupak oneobičavanja proširuje se na čin smrti Adama Trpkovskog, za koga Rutkowski tvrdi da je u hrišćanskom duhu doživio vozneseenje. Pritom, odstupajući od hrišćanskog značenja vozneseenja, Pekić podvlači da se umiranje dovršava time što je Adam Trpković postao vampir, a ne svetac, pa će se Adam — vampir pojaviti u rastrojenoj duši Konrada Rutkowskog, ujedno sa molbom da se ispravi istorijska nepravda i sruši spomenik njegovom lažnom herojstvu.

Borislav Pekić je u modelovanju književnih likova i njihovih međusobnih odnosa nesumnjivo koristio svoje ogromno znanje iz istorije filozofije, istorije kulture, političke istorije Evrope XX vijeka⁵⁴. Pored istorije ideja evropske duhovnosti Pekić je upotrebljavao svoje bogato poznavanje psihoanalitičke teorije u psihološkom portretisanju Konrada Rutkowskog, da bi vjerno opisao njegove neuroze i halucinacije. On oblikuje lik poručnika SS formacija zalaženjem u unutrašnje duševne slojeve, pokušavajući da rasvijetli pitanje nemirne savjesti i želju da se prošlost preuredi potrebama i tumačenjima sadašnjosti.

---

⁵⁴ Vidi: Slobodan Vladušić, *U potrazi za biserom — tretman istorije u „Kako upokojiti vampira”*, Borislava Pekića, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knjiga XXXVII, Novi Sad, Filozofski fakultet, 2012, str. 27–34.

Hajdelberški profesor srednjoevropske istorije i bivši esesovac Konrad Rutkowski raspolućena je ličnost. U ratnom vremenu pripadnik ozloglašene policije, u poratnom uvaženi univerzitetski profesor. Sa dvostrukom perspektivom učesnika i ocjenjivača događaja, opravdanjima izvedenim na duhu evropske filozofije i na njenom pojmovniku od Ničea i Šopenhauera, do Hegela, Dekarta, Kanta, Hajdegera i Vitgenštajna. Time Rutkowski u pokušaju pravdanja vlastite odgovornosti kada je obavljao policijsku dužnost, sopstvenu krivicu prebacuje na racionalistički diskurs evropske filozofije.

Pekić je imao namjeru da strukturalistički zahvati jezgro zločinačke ideologije iznutra, preko njenih sljedbenika i pripadnika, što bitno određuje i književni žanr „Vampira”⁵⁵. Simbolika kišobrana je u stvari postmodernistička verzija za glogov kolac, artefakt koji ima sopstvenu biografiju. U policijskoj državi tortura nad osuđenima jeste obavezni dio pravno-policijske procedure, sračunata da moralno i fizički degradira čovjeka. Pritom, saradivati sa zločincima, makar i nevoljno, jeste saučesništvo u zločinu, koji nikakva naknadna intelektualna ekvilibristika profesora Rutkowskog ne može da opravda, čak ni kada se događajima pripišu natprirodna svojstva⁵⁶. Rutkowski naivno vjeruje da je vaspitanje na hrišćanskim vrijednostima dovoljna odbrana od nadolazećeg varvarizma⁵⁷. Njegov unutrašnji moralni otpor, koji on doživljava kao stvaran, jeste bijedna odbrana ličnog defetizma, jednog u stvari moralnog slabića. Kroz proces sopstvene dehumanizacije Rutkowski je antiheroj koji legitimitet za sopstvenu poziciju pokušava da utemelji u ničeanom konceptu natčovjeka⁵⁸. Za razliku od Fausta, koji je nezadovoljan sistemom vrijednosti zapadne civilizacije, Rutkowski dokraja ostaje izgubljena duša — njegov kupoprodajni ugovor sa đavolom nema nikakav pozitivni ishod.

Kroz žanr ispovjednog romana⁵⁹, u kome se preko pisama analizira semantika racionalističke filozofije, pisac proučava istražni postupak policijske države. Osim toga, unutrašnja stanja profesora Rutkowskog, usljed njegovog subjektivnog osjećanja (samo)krivice, objašnjavaju fenomenologiju

⁵⁵ Vidi: Jerkov Aleksandar, Pijanović Petar, *Poetika Borislava Pekića: preplitanje žanrova*, Beograd: Službeni glasnik — Institut za književnost i umetnost, 2009, 183–196.

⁵⁶ Vidi: Pijanović Petar, *Poetika romana Borislava Pekića*, Prosveta, 1991.

⁵⁷ Vidi: Gadamer Hans-Georg, *Evropsko nasleđe*, Plato, Beograd, 1999.

⁵⁸ Vidi: Delez Žil, *Niče i filozofija*, Plato, Beograd, 1999.

⁵⁹ Vidi: Bahtin Mihail, *O romanu*, Nolit, Beograd, 1975.

zla. Glavni junak je istovremeno vinovnik zla i njegova žrtva, isljednik i islijeđeni, detektiv i optuženik. Pisac dnevnčkih zabilježaka počinilac je i istražitelj zločina u svom napregnutom samootkrivanju. Rutkowski je glavni protagonist ispovjednog romana u kome se bavi prošlošću, kojoj, mada joj više fizički ne pripada, ostaje snažno privržen u svojoj psihičkoj nestabilnosti. Povratak na mjesto zločina znači da glavni junak ne strepi od pravne sankcije, već od mnogo težeg unutrašnjeg demona — sopstvene savjesti. U takvom unutrašnjem rascjepu između slobode i prisile, on kao pripadnik sistema postaje predmet istraživanja Rutkowskog, kao profesora istorije. Njegova psihološka istraga iz 1965. u stvari je duhovna rekonstrukcija esesovske istrage iz 1943, kojoj je pripadao statusno, ne uspijevajući da ispravi antilogiku ideologije, postavljene kao sukob između Boga i đavola. Ljudska duša je raspeta između edenske slobode i pakla, uživljavanja u sopstvenu prošlost koja se po-vampiruje i otvorene mogućnosti pokajanja. Individualna rekonstrukcija istorije i opšti principi njenog stvarnog djelovanja sustiču se u liku Konrada Rutkowskog, stvarajući otrovnu smjesu za konačno razbijanje duševne ravnoteže, čiji epilog može biti jedino fizička smrt.

Kao pisac Pekić je uspio da literaturom izrazi svoje humanističke ideje, filozofsku spoznaju, autentično viđenje ljudske istorije. Jezik književnosti je za pisca jedini pravi duhovni zavičaj, spona sa mitskim, snaga kojom se antejski obavlja izvorna snaga čovjekovog bića. Književni lik Konrad Rutkowski komponovan je od složenih i protivrječnih elemenata. Njegov intelektualni profil je samootkrivanje kroz postupak istraživanja, sagledavanje kroz postupak reminiscencije, svjedočanstvo kroz postupak subjektivnog gledanja objektivnih zbivanja — sa uvjerenjem geteovskog tipa da djela kao konkretni plodovi, a ne puke riječi definišu ljudsku istoriju.

Sudeći po svemu, poručnik Konrad Rutkowski je kontroverzna ličnost, neopredijeljen između dva pola: Boga i Mamona. U ratu oficir okrutne policijske nomenklature, u mirnodopskim uslovima uvaženi profesor humanističke discipline. Preduzeta revizija prošlosti takođe je subjektivističko promatranje minulih događaja, u kojima je nezadovoljan iskustvima policijske istrage, brutalnošću svojih kolega, bio nespreman da otvoreno iskaže lični stav. Pa ipak njegova konačna odluka — prihvatanje ničeanskog ideala natčovjeka, možda je posljednji pokušaj da se makar na individualističkom planu, ako je kolektivistička utopija propala, doživi prosvjetljenje:

„Imam utisak da taj faustovski kompleks i vas drži budnim, i da samo zahvaljujući njemu imamo sreću da uživamo vašu saradnju”⁶⁰.

Kao pripadnik najsavršenije policije na svijetu, junak romana je čovjek koji se kukavički plaši, „kolaborant usljed duševnog kukavičluka”:

„Onaj što ubija čini samo jedan zločin, zločin ubistva. Onaj što ne interveniše čini dva: i ubija bližnjeg i ravnodušan je prema njegovoj sudbini.”⁶¹

Poručnik Rutkowski nema čak ni opravdanje da je član nacističke partije koji je u zabludi, pa je njegovo političko ponašanje djelo njegove moralne slabosti. On ne vjeruje u nacionalni mit, čime njegova indiferentnost, kao i u slučaju Kaina koji je u biblijskoj parabolici ubio Avelju, postaje dvostruko ubistvo: „To znači da je veći krivac onaj koji, iz bilo kojeg razloga, ne pritekne u pomoć žrtvi nego onaj koji je ubija”. Kao najveći hrišćanski grijeh, ravnodušnost, gubitak odgovornosti za sudbinu drugog čovjeka, jeste u istoj mjeri ubistvo koliko i realni zločinački akt. Bivši policajac i aktuelni profesor Rutkowski ne može biti amnestiran od učešća u opskurnim zločinima, čak ni svojim naknadnim pokajničkim lamentiranjima:

„Da, nikad stvarno nisam bio ono što sam činio i učinio nego uvek samo ono što nisam činio i učinio”⁶².

Pekić je jasan u svom naumu da praktično provjeri ispravnost teze da kompromiserstvo sa savješću jeste nagodba sa đavolom, faustovski sindrom trgovine dušom. U vrijednosnom smislu između dobra i zla postoji nepremostiva razlika, koju nije moguće poništiti ili izbrisati. Moralno čulo poručnika Rutkowskog očigledno je sačuvano, njegovo obrazovanje bilo je dovoljno da je sa sigurnošću mogao da sudi o dometima nacizma, pa ipak je donio odluku o nemiješanju. Njegov izbor je ravnodušnost, bar što se tiče spoljašnjih manifestacija; ono što je prihvatio „nevoljno” bila je lažna predstava, pseudonauka, ideologija, koja se bavi „prividima i fantomima”.

⁶⁰ Borislav Pekić, *Kako upokojiti vampira*, Laguna, Beograd, 2012, str. 153.

⁶¹ Ibid., str. 124.

⁶² Ibid., str. 108.

Da bi razumio logiku totalitarizma, Pekić je u pismu deset razgradio mit o čovjeku — *Ecce homo*, u pismu jedanaestom mit o ljudskom razumu, da bi u dvanaestom, inspirisan Špenglerovim djelom, ukazao na vrijednost mita o propasti zapadne kulture.

Vrhunac sunovrata zapadne civilizacije Pekić vidi kroz sramnu ulogu intelektualaca, vaspitanih na najvišim humanističkim vrijednostima evropske filozofije. Kao intelektualac visokog ranga, profesor Rutkowski je odgovorniji za opstanak totalitarne diktature od običnog čovjeka, koji je mogao biti istinski zaveden frazama bjelosvjetskih ideologa⁶³. Nikakva refleksija, niti pravdanje ne može biti dovoljan razlog za bespogovorno vršenje policijske funkcije u zločinačkom sistemu⁶⁴. Čak ni razotkrivanje patologije sistema, kao što to čini Rutkowski u svojim kasnijim ispovijestima, ukazujući na izopačene ljudske kreature u SS uniformama koje rukovode akcijama neposredno, ne umanjuje njegovu odgovornost. Upravo je pasivni otpor intelektualnih elita pokazao svu nemoć humanističke tradicije da bude ideja vodilja nepotkupljive kaste umnih i obrazovanih, u ime viših ideala. Koncentracioni logori porušili su povjerenje u svjetlost razuma i smisao humanističke tradicije.

U tom smislu, kako god da žanrovski odredimo roman „Kako upokojiti vampira”, razumijemo složeni odnos između mita, istorije, imaginacije i realnosti u njegovoj poetici, autor se primarno bavi antropološkim problemima. I kada se bavi istorijom i mitom, njegov temeljni interes jesu čovjek i njegova sudbina.

Pekić se bavi pitanjima ropstva i slobode, odnosa između uhapšenika i njegovih egzekutora, značenjima isljednog postupka za oblikovanje totalitarne moći. Interesuje ga činjenica cikličnog ponavljanja zla u ljudskoj istoriji, besmislenost socijalnih utopija, futuristički projekti. Pritom, kao što poručnik Rutkowski za svoju pripadnost Gestapou traži izgovore u humanizmu, ideologije takođe nalaze svoje izvore u naopakom shvatanju filozofskih ideja.

Kao revnosni egzekutori pripadnici policijskih formacija specijalizovani su za najsvirepije maltretiranje zatvorenika. Među njima se nalaze ljudi različitog profila, od sofisticiranog pukovnika Steinbrechera, koji osmišljava

---

⁶³ Vidi: Levins Emanuel, *Nekoliko refleksija o filozofiji hitlerizma*, Filip Višnjić, Beograd, 2000.

⁶⁴ Vidi: Bufacci Vittorio, *Two concepts of Violence*, Political Studies, Review, 2005.

metodologiju mučenja, do Konrada Rutkowskog⁶⁵, intelektualca sa unutrašnjim dilemama, te najprostijeg soja policajaca — kao što su Rotkopf i Max, koji predstavljaju neku vrstu životinja u ljudskom obliku:

„Ima debelo lice, debelu šiju, debela prsa i debelu šaku. Polij to brdo kuvanog mesa sokom od paradajza, poskropi znojem i dobićeš narednika Maxa”⁶⁶.

Upotrebljavajući dijalektiku iz Hegelove fenomenologije duha, u detvom pismu se koristi duhovna konstrukcija da bi se surovoj stvarnosti nametnuo privid reda, poretka uma; Rutkowski zapravo pokušava da obrazloži složene mehanizme „razumnog” opravdanja masovnih pokolja. Opravdavaju se zločini pod „umnim filozofskim krovom”, pa se predstava o prošlosti, utkana u tako lažnu historiografiju, ispravlja jedino u umjetnosti i književnosti. U stvarnosti, čitav postupak protiv uhapšenika sprovodi se „logično”, pedantno, administrativno besprekorno, kako bi se banalnoj birokratskoj mašineriji i njenoj preciznosti dao privid legalnog pravnog poretka. Postoji nalog za hapšenje procedure ispitivanja i najzad presuda:

„Nijedno pitanje ne sme ostati nepostavljeno. Nijedno polje života nepokriveno upitnikom. Sve mora da se zabilježi, proveriti, uporedi”⁶⁷.

Kao primjer „briljantne” pameti pukovnika Steinbrechera, poput hegelovske fenomenologije uma, u romanu se posebno naglašava slučaj Gustava Frölicha, trgovačkog putnika, koji je proglašen za špijuna britanske obavještajne službe. Logika pitanja i odgovora u pukovnikovom zapisu iz 1938, koja treba da posluži kao uzor nacističkog ispitivanja mlađim kolegama, jeste osmišljena pekićevska parodija, pravno- policijske profesije. Osnovni cilj hegelovski je postavljen — kako činjenice usaglasiti sa iznuđenim priznanjem, odnosno dovesti u logičnu vezu sa stvarnošću. U meditacijama

⁶⁵ Vidi: Borislav Pekić, *Kako upokojiti vampira*, Laguna, Beograd, 2012, str. 96

⁶⁶ Čak i kad želi navodno da spasi Adama Trpkovića, Rutkowski to želi ne zbog nje-ga, već zbog sebe, zbog svoje predstave o sebi... Osim toga „ljubav” prema uhapšenici-ma je za istragu *conditio sine quo non*. Sa zatvorenikom se treba ophoditi kao ljekar, koji nije u stanju da spasi zatvorenika od smrti, ali je u stanju besprekorno da je obrazloži... Patologija je na vrhuncu kada žrtva poslije silnih mjeseci saslušanja zavoli svog dželata.

⁶⁷ Ibid., str. 63.

Konrada Rutkowskog količina apsurdna, koja se ne uklapa ni u jedan sistem normalnog funkcionisanja pravne procedure, opravdava se Vitgenštajnovim „Logičko-filozofskim traktatom”. Kauzalitet uspostavljen među navodnim „činjenicama” isključivo je stvar maštovitih policijskih spekulacija.

Stvaranje bezumlja u policijskim zaključivanjima, kada se izvrši zloupotreba logičke metode mišljenja, Pekić je prikazao veoma ubjedljivo. Recimo ako u Vitgenštajnovom Traktatu piše — da ako poznajem predmet, poznajem takođe i sve mogućnosti njegovog pojavljivanja u stanjima stvari, to bi u „mudroj” Steinbrecherovoj, preradi glasilo — da ako neko poznaje špijuna Frölicha, poznaje i sve njegove mogućnosti, dakle sve načine i oblike njegove špijunske djelatnosti. Ili, ako neka stvar može da se pojavi u stanju stvari, ona mora biti u toj stvari prejudicirana. Dakle, ako se trgovački putnik Frölich može pojaviti u svakom špijunskom vidu ili stanju, onda to ne može biti slučajno, već je u njemu prejudicirano. Prema tome, nužno je da Frölich bude špijun. Dakle, sve što je zamislivo moguće je, budući da je, ako se dovede do kraja Vitgenštajnova logika, stvarnost nedostupna osim kao predstava stvarnosti⁶⁸. Savršenstvo zloupotrebe logičkog mišljenja pukovnika policije leži u stavu da sve što je zamislivo istovremeno je moguće, odnosno — čim je Frölich zamišljen kao špijun, on to stvarno jeste, inače ne bi mogao biti zamišljen kao špijun.

Pekićevo poigravanje sa logičkom tradicijom zapadnoevropskog mišljenja jeste sofisticiran primjer koji pokazuje kako se obrazuju ideološke istine. Sve je logično prema zakonima mišljenja, a lažno prema činjenicama stvarnosti. Pekić ironijski dokazuje da ta antilogika postaje djelotvorna u metodama Gestapoa, odnosno Wittgenstein–Steinbrecherovog sistema; tako je filozofske ideje moguće dovesti u neposrednu vezu sa opravdanjem zločina samo ako se nađu dovoljno sposobni „ideolozi” koji će ideju uzeti kao stvarnost. Logička istraživanja mišljenja pretvaraju se „logično” opravdanje policijske procedure totalitarne države.

Pisac smatra da ideje određuju akcije i stvarnost, odnosno filozofske slike stvarnosti samu stvarnost. Iz Hitlerove lektire mogu se razumjeti njegova „djela”: „Koliko Zaratustre ima u načinu mišljenja našeg Vođe”⁶⁹. Oslonac u filozofskim idejama vidljiv je, ukoliko se od filozofije preuzima argumentacija ne samo za misaonu sliku svijeta već i za akciju. Logična

⁶⁸ Ibid., str. 168.

⁶⁹ Ibid., str. 172.

korespondencija između filozofskih ideja i politike, ili između istorije, duha i stvarnosti, misli i djela, po Pekiću je nesumnjiva⁷⁰.

Krunski dokaz za inspiraciju ideološkog programa nacizma iz duha filozofije jeste navođenje cijelog spiska filozofskih djela koja su podstakla antijevrejsko raspoloženje. Platonova „Država” inspirisala je „hiljadugodišnje SS aristokratsko Carstvo, Šopenhauerov pesimizam otvorio je vrata brutalnom obračunu sa ljudskom voljom”, volja za moć, preuzeta od Ničea, inspirisala je mržnju prema hrišćanskoj civilizaciji. Pohvala ludosti odgovara u potpunosti jednom ničeanskom ideološkom svijetu, u kome djeluje „satanska koreografija”. Isljeđivanje Adama Trpkovića, koje sprovodi Rutkowski, uloga demonskog kišobrana, sumanuto traženje logike, jeste povezivanje elemenata istrage u jedinstvenu cjelinu:

„Ukoliko je pitanje luđe i besmislenije, sa stajališta svih poznatih faktora, utoliko ono ima više izgleda da iznudi priznanje na neko manje ludo i umerenije”⁷¹.

U ideološkom svijetu sve djeluje kao istina, a suštinski je neistinito. O tome Steinbrecher saopštava:

„Sve je režija gospodo. Istoriju režiramo mi. Ali i ona režira nas. Režiramo i jedni druge. Režiramo događaje, jednako kao što oni nas režiraju”⁷².

U praksi totalitarnih policijskih službi priznanje je iznuđeno, kao izmišljena stvarnost koja se uzima za istinu. Sve što je korisno, sa stanovišta službi ili služenja režimu, uzima se kao činjenica. U tom pozorišnom komadu svi igraju svoje uloge. Isljednik glumi isljeđenje, islijeđeni glumi krivca. Režija obuhvata sve segmente društva, institucije i ustanove. Najzad, sama istorija nije ništa drugo nego dramski komad, postavljen na pozornicu od strane darovitih režisera — ideologa, tragično-farsična *commedia dell'arte*!

⁷⁰ Ibid., str. 173.

⁷¹ Ibid., str. 197.

⁷² Ibid., str. 198.

Dominantna tema romana „Kako upokojiti vampira” jeste zlo koje se javlja kao avet prošlosti, nečista savjest, osjećanje krivice, intelektualna analiza lišena morala, dijalektička logika. Za uspostavljanje ideološke države Pekić je ukazao na mogućnost iskorišćavanja svih filozofskih disciplina. U prvom redu logike, ali i metafizike, teorije saznanja, ontologije. Najzad i sama estetika, kao filozofija umjetnosti, postala je integralni dio ideološkog sistema. Život je pretvoren u pozorište, umjetnost je ušla u sve pore političkog života. Policijska istraga Rutkowskog, u kojoj on kao u partiji šaha navodno štiti Adama od priznanja da je kao pisar znao za spiskove pobunjenika, jeste pravo umjetničko djelo. I sami pogrebi nacističkih vođa treba da budu izvedeni kao antičke tragedije, različiti od pogreba običnih smrtnika. U toj ceremoniji svi akteri su učesnici marionetske farse: „Izrežirati smrt da se ona vine do umjetničkog djela”.

Filozofija egzistencije, strah, smrt i očajanje kod Kjerkegora i kasnije Hajdegera takođe su upotrebljivi. Strah od smrti i egzistencijalna strepnja čovjeka neminovno dovode do usamljenosti i otuđenosti:

„Zasnovanost gradilačkih uspeha totalitarizma i diktature na sprezi smrti i straha, dakle na samoj suštini ljudske egzistencije, izvođenje je ovog načela na širokim planovima istorije”⁷³.

I sama smrt, rezonuje Rutkowski, jeste racionalno i humano djelo, budući da potiče od straha od smrti, koja je po Hajdegeru suština zemne egzistencije. Osuđenik mora osjetiti konačnost i bespovratnost umiranja, kao samu esenciju koja je urođena životu. Smrt je prirodna za čovjeka pošto je on po svojoj prirodi konačan, pa je i strah koji nacisti uspijevaju da probude kod osuđenika zapravo momenat u kome im je dozvoljeno da ukuse egzistencijalnu strepnju, kao uzvišenu tačku sopstvenog života, neku vrstu egzistencijalnog uživanja u skorašnjem smaknuću, kao estetsko zadovoljstvo u kome se sopstveni kraj života posmatra kao umjetnička tvorevina. Zato Rutkowski predlaže da se sintagma „izvršiti pogubljenje” zamijeni estetski upečatljivijom „održati pogubljenje” — kao pozorišnu predstavu. U tom kontekstu graditelji nove Evrope, poučeni Lajbnicovim stavom da je riječ o najboljem od svih mogućih svjetova, postavljaju završni čin tragične koreografije.

⁷³ Ibid., str. 69.

U antilogici ideoloških umova začete su ideje koje u potpunosti odriču svaku vrijednost individualnoj ličnosti. Prepušteno na milost i nemilost mračnim društvenim silama ljudsko biće je izmučeno, izmrcvareno, do krajnjih granica⁷⁴. Od početka do kraja odvija se proces sa lažnom optužbom, lažnim priznanjem i najzad pogubljenjem. U toj tragičnoj pozorišnoj predstavi svi akteri imaju precizne uloge, određene voljom vrhovne upravljačke monade — vođe totalitarnog pokreta. Gaženje ljudske ličnosti nacisti su vršili besprekornim metodama, u kojima je policijskom aparatu data ogromna uloga⁷⁵. Pekićeva detekcija „vampirologije” totalitarnih sistema temeljno je zasnovana u ovom području, kao pokazatelju njihovog destruktivno-agresivnog karaktera⁷⁶.

Ako je ludilo glogov kolac za sjećanje na potisnutu prošlost, onda je sudbina Konrada Rutkowskog, bez obzira na njegove intelektualne bravure o svom unutrašnjem nepristajanju, logična i konsekvantna. Vampir prošlosti ili prošlost koja postaje vampir situira se u svijesti koja više ne može da izdrži teret krivice i odgovornosti:

„Falange jednoličnih, bezizraznih i plavokosih anđela i arhanela heruvima i serafima, okružuju Presto u smislu Reinhardove matematičke inscenacije, dočaravajući najbrutalniju viziju autoritarne države koju sam ikad vidio”⁷⁷.

Pekićeva suptilna filozofija totalitarizma počiva na dubokom razumijevanju njegove (anti)racionalističke dogme, koja ima privid racionalizma⁷⁸. Riječ je o racionalnom totalitarizmu, koji se može uočiti kod glavnih nacističkih ideologa.

Pekić sintetički zaključuje: „Totalitarizam postaje rđavom alegorijom ljudskog individualizma. Totalitarizam levo i desno hegelijanskog tipa, preveden u fašizam i boljševizam znači prosto podizanje individualne nužnosti na stepen opšte slobode. Jedna totalna i opšta sloboda izvedena iz

⁷⁴ Vidi: Hana Arent, *Izvori totalitarizma*, Oktoih, Podgorica, 2013.

⁷⁵ Vidi: Erih From, *Anatomija ljudske destruktivnosti*, Naprijed, Zagreb, 1984.

⁷⁶ Laš Fr. H. Svensen, *Filozofija slobode*, Geopoetika, Beograd, 2013.

⁷⁷ Borislav Pekić, *Kako upokojiti vampira*, Laguna, Beograd, 2012, str. 331.

⁷⁸ Borislav Pekić, *Filozofske sveske*, Solaris, Novi Sad, 2001, str. 148.

neslobodnosti svojih delova, ne znači i slobodu za delove, nego za apstraktnu celinu, koja predstavlja mehaničko organizovanje slobode⁷⁹.

Vidimo sa koliko filozofskih promišljanja Pekić razumije smisao totalitarnih ideologija: fašizam i boljševizam. Jedna apstraktna sloboda je vještačka jer poništava slobodu onih elemenata koji nužnim načinom sačinjavaju društvenu strukturu. Ta paralelna stvarnost, posredovana racionalističkim dogmatima i objašnjenjima, mijenja percepciju i normalne načine ljudskog rasuđivanja, rezultira terorom i diktaturom u praksi, razaranjem svih tekovina civilizacije. U Steinbrecherovoj ideji policijske države Pekić aludira na ideje Göringa, koji je zamišljao policiju kao svemoćnu instituciju, nepotčinjenu nekom autoritetu izvan sebe. Riječ je o sveopštoj policijskoj kontroli koja se služi državom kao svojim instrumentom, a ne obrnuto.

U završnici knjige „Kako upokojiti vampira” Pekić je zaokružio temeljne ideje svoje političke filozofije. Naime, poručnik Rutkowski daje završne akorde svog individualnog priloga kolektivnom ludilu nacističke ideologije. U racionalističkom ključu između Bergsonove „stvaralačke evolucije” i Avgustinove „De civitate Dei” odvija se njegova unutrašnja, monološki koncipirana drama. Francuski filozof Anri Bergson smatra da je stvaralačka evolucija u biti njegovog poimanja života, u kome prebiva elan vitalne⁸⁰. U Pekićevoj književnoj opservaciji ironijski se dekonstruiše zapadnoevropska filozofska misao. Stvaralačka evolucija je zapravo „stvaralačka” destrukcija koja je u XX vijeku, vijeku totalitarizama, doživjela svoj procvat. Takav „sumrak idola” inventivniji je od svih prethodnih istorijski poznatih tiranija. Stvaranjem totalitarne države, alias policijske države, ideal Avgustinove Države Božje, postao je država policijska. U tome se nalazi sav pad ljudske civilizacije u modernoj evropskoj istoriji.

Brižljivost sa kojom se u policijskoj državi priprema pogrom nad Jevrejima jeste beskrupulozni primjer usavršavanja mašinerije za ubijanje ljudi:

„Da se ja pitam, ja bih spaljivao hemijski, to je najčistije”⁸¹.

Osuđeni na genocid kao narod, Jevreji u „egzotičnim spekulacijama”, osmišljenim u umovima poremećenih ljudi, podnose najmaštovitije projekcije

⁷⁹ Ibid., str. 145.

⁸⁰ Vidi: Anri Bergson, *Stvaralačka evolucija*, Kosmos, Beograd, 1932.

⁸¹ Borislav Pekić, *Kako upokojiti vampira*, Laguna, Beograd, 2012, str. 271.

surovih egzekutora. Koristeći Hajdegerovo djelo „Biće i vrijeme”, Pekić pokazuje konkretno kako Biće, ili tu — biće čovjek, prelazi u ništavilo.

Ko je dobar policajac? Steinbrecher objašnjava Rutkowskiom da je to čovjek koji ima „dušu”, ali je ne miješa sa službom⁸², čuvajući dušu za ličnu upotrebu, a ne za služenje „velikonemačkom Reichu”. Dobar policajac mora biti bez-dušan i spreman da učestvuje u farsu, u koju se pretvorio cjelokupni život sa svim njegovim institucijama, moralom i običajima:

„Znao je da je sve to satanska, bezbožna komedija, koja se iz državotvornih razloga, igra sa svima nama, šega koju i sa nama i sa njim možda tera neka viša zakonomernost. Sve je on to znao, pa se ipak nije nasmejao. Ja, Konrad Rutkowski, intelektualac hrišćanske tradicije građanskog vaspitanja i tanane prirode, ja jesam”⁸³.

Naopakost policijske države u kojoj se smrt preobražava u cirkusantsku igru, vrhuni u načinu smaknuća Adama Trpkovića. U trenutku kada je izveden na gubilište njegov kišobran se rastvorio kao „crno heruvimsko krilo” i voznio ga na nebesa: „To mi daje za pravo da u čisto spekulativne svrhe Adamovo pogubljenje, uporedim sa Hristovim... Osim toga ono je bilo jevrejsko, arijevsko, severnjačko, ovo germansko”⁸⁴.

U duševnom rastrojstvu, halucinacijama i ludilu, Konrad Rutkowski briše prošlost, uništava memoriju: „Bez prošlosti opet sam bio slobodan”. Ubitačna prošlost, natopljena dijaboličnom snagom zločina, duševno je razorila junaka, vodeći ga u ludilo. To razaranje prošlosti i istorije Pekić vidi kao formu zaboravljanja, gubitak pamćenja, nemogućnost suočavanja sa istinom, nespремnost da se prihvati odgovornost za izvršene zločine. No, sopstveni nespоразum sa prošlošću Rutkowski intelektualno obrazlaže:

⁸² „Niti je policijska služba Sanctum officium bila ravnodušna prema uhapšenima, onako kao što su to bile sve ranije ustanove gonjenja. Cilj je sada bio tako reći i materijalan i uzvišen: spasti zabludelu zločinačku dušu. Naterati je na saznanje greha i javno okajavanje ... islednik je postao ispovednik, pomagač, tešitelj, pa čak i spasilac, premda je u najvećem broju slučajeva mogla biti sačuvana samo duša.”

⁸³ Ibid., str. 274.

⁸⁴ „A što se tiče nas Nemaca ... mi smo smrti vratili poštovanje. Mi smo produžili život ljudskom telu. Mi smo ga u tom ništavnom stanju učinili društveno korisnim. Zlatni zubi, kosa, masnoća, pa i koža — sve je nečemu služilo” (Ibid., str. 300).

„Osvrće li se kamen kad se kotrlja niz brdo, rušeći sve pred sobom, da bi na dnu što pre zauzeo svoj srećan položaj? Tako se i vi ne osvrćite! Iza vas nema ničeg što vas zaslužuje! Iza vas je samo izrovan putanja pada! Budite Orfej koji se nije okrenuo! Imajte oči i srce samo za ono što je ispred vas! Budite nadljudi!”⁸⁵.

Ponovna revitalizacija Ničeove ideje o natčovjeku, transformisana u koncept „budite nadljudi”, nije slučajna. Snagom istinskog umjetničkog genija pokazano je da se iza patetičnih riječi književnog junaka Rutkowskog zapravo provlači ideja o krah moralna, bivstvovanje postavlja s onu stranu dobra i zla. Biti natčovjek u praksi znači biti nečovjek, dok se nadljudi pretvaraju u neljude. Na kraju romana „Kako upokojiti vampira” saznajemo šta se dešava sa savješću glavnog junaka Konrada Rutkowskog. Poučen idejama Zaratustre on završava pomračenog uma, kao i veliki kritičar zapadne civilizacije i evropske kulture — Fridrih Niče, zalažući se za preispitivanje moralnih vrijednosti hrišćanstva.

Postavljajući problem na ovaj način, Pekić pravi aluziju na političke utopije XX vijeka, koristeći nihilističke ideje za određivanje lica i naličja totalitarizma. Apologete novog čovjeka i humanijeg društva u praksi dovode do masovnih grobnica i koncentracionih logoria.

Konrad Rutkowski mogao bi biti literarni dvojnik filozofa Ničea — pritom, mi ne znamo šta bi se desilo u povijesnoj situaciji kada bi filozof Niče bio u prilici da se upozna sa efektima vlastitog učenja. Konrad Rutkowski, kao i Niče, odbacuje starozavjetne tablice Mojsijeve na Sinaju, a proklamuje nove vrijednosti. U potpunosti odbacuje Pravdu, Jednakost, Dobrotu, Samilost, Stid, Mudrost, Ljubav, Slobodu, najzad odbacuje Prošlost, konačno i čovjeka i čovječnost.

Pekić uvjerljivo pokazuje da filozofske ideje, u zavisnosti ko se njima služi, mogu postati opasno sredstvo, inspiracija za zlodjela. Naročito se izdvaja kasta intelektualaca, koja ima povišenu odgovornost za vršenje zločina. Pošto nema velikih i malih kompromisa, kao ni velikih i malih zločina, njihov udio u formiranju zločinačkih ideologija bio je ogroman⁸⁶. U tom

⁸⁵ Ibid., str. 338.

⁸⁶ I najzad čime je Konrad Rutkowski unapedio stvarnost Gestapoa, u smislu svojih duhovnih načela... U čemu se to poboljšanje sastojalo, zavisilo je od nivoa kompromisa.

okviru treba promatrati kako se Konrad Rutkowski intelektualno obračunava sa vampirima sopstvene prošlosti:

„Uman čovek mora svoje ubistvo da obrazloži logički, višim motivima, oduhovi ideologijom, komplikuje presedanima, ukratko teorijski zasnuje”.

U komentarima priređivača saznajemo da čovjek totalitarnog režima, pritom intelektualac, pitanje pripadnosti razrješava unutrašnjom dihotomijom, nekom vrstom duhovnog samoubistva ili ludila:

„Retki usamljenici, strasnici i stvaraoci života razrešavaju unutrašnji konflikt time što, svesni krivice, preuzimaju za nju odgovornost i pred sobom i pred istorijom, te se protiv sopstvenog dela bore sa istom bezobzirnošću s kojom su ga stvarali, rizikujući pritom da zajedno sa ciljem unište sebe. Oni su Volja, gde je stvarnost um”⁸⁷.

Pekić je ispravno rezonovao da je upotreba nihilizma ničeanškog tipa zapravo bezuspešan pokušaj da se racionalizuje krivica. No, minimum preostale savjesti i razuma jeste znak da i u najtežim vremenima preostaje tračak moralne supstance u čovjeku, poguban za svijest i njeno mentalno zdravlje. Zašto? Iz razloga što uviđa ništavnost svijeta u kome čovjek učestvuje, a koji je zapravo sam stvorio. U tome mu pomažu, piše Pekić: „Neprobojni bedemi racionalističke filozofije, natkriljeni moćnim kulama nauke i izbušeni ideološkim puškarnicama, kroz koje istorija puca na ljude”. Kao teorijsko razaranje svijeta, nihilizam je aktivna sila istorije koja na individualnom planu postaje opsesivna ideja vodilja, a u kolektivističkom duhu postaje opravdanje za istorijski mandat u vršenju zla:

„Ako takvo ludilo dobije mogućnost da se kao rukovodeća sila plasira u istoriji, nastaju džinovski pokreti, vere, fanatizam i kolektivne misije... Ludilo dobija na raspolaganju čitave državne maši-

---

Nekad je bio u pitanju običan šamar, nekad premlaćivanje, a ponekad bogami i ciljanje u *formatio reticularis*” (Ibid., str. 399).

⁸⁷ Ibid., str. 393.

ne da pomoću njih, prema vlastitoj ludačkoj slici i prilici, stvara nov svet. U drugom slučaju priča se završava u ludnici”.

U složenoj psihološkoj strukturi junaka Konrada Rutkowskog pisac je koristio svoja znanja iz psihologije kako bi kroz sumnju savjesti pokazao rađanje osjećaja krivice u duši, opterećenoj zločinom. Unutrašnja ispovijest počinje preispitivanjem sopstvenog identiteta, moralnih dilema, i ide do utvrđivanja opšte krivice, optuživanja drugih, sve do priznanja zločina, pa čak i prihvatanja nacističke filozofije života⁸⁸, inspirisane ničeanskom filozofijom. Ipak, Pekić ne vjeruje da postoji po sebi nemoralno filozofsko učenje — postoji samo nemoralna upotreba filozofskih ideja, zloupotreba teorije u totalitarnim ideologijama.

Dosadašnje razmatranje Pekićevog romana „Kako upokojiti vampira” jeste nastojanje da se pokažu njegovi različiti slojevi — književni, estetski, istorijski, politički, psihološki, filozofski i kulturološki. Pekićev supstancijalni zahvat istorijskih događaja u XX vijeku, dubina sa kojom je iznutra razarao ontologiju totalitarizma, gotovo je bez premca u južnoslovenskoj književnosti. Bio je beskompromisno odan ideji demokratije i pravde, u literaturi, kao i u ličnom životu, dosljedan u pridržavanju moralnih vrijednosti, što zajedno sa produbljenom filozofijom vremena čini Pekića jednim od najznačajnijih pisaca epohe. Sam Pekić bio je epoha, stvarajući osobeni svijet simbola u vlastitoj književnoj mitologiji.

Sonja TOMOVIĆ-ŠUNDIĆ

ARE THERE GREAT IDEAS WORTH KILLING FOR?

Summary

In order to understand Pekić's political reflection the novel *How to quiet a vampire* is of vital importance, as in it the author seriously poses the problem of a totalitarian system functioning. His intention is to literally elaborate the meaning of two great totalitarian ideologies that marked the XXth century, Nazism and Stalinism, in order

---

⁸⁸ Rješavanje konflikta sa prošlošću, odnosno oslobođenje od reakcija savjesti na prošlost, Rutkowski objašnjava na sljedeći način: 1. uništavanje identiteta; 2. utvrđivanje opšte krivice; 3. samoizdaja; 4. totalni konflikt; 5. traženje kompromisa; 6. žudnja za priznanjem; 7. kanalisiranje krivice; 8. redukcija; 9. stanje potpune harmonije.

to depict their devastating impact on man. Even more importantly, by formulating his refined considerations about the meaning of the ideologies, which in his view have had a significant influence on the modern political history, Pekić wrote the works of unquestionable aesthetic value. The main theme, dedicated study of the evil in its different forms, and social and historical planes, with its impact on the hero's faith, has greatly contributed to the aesthetic dimension of the author's narrative, his impeccable style, its' extraordinary linguistic and spiritual qualities.